

KILKA UWAG O SŁOWACKIEJ MYŚLI O PRZEKŁADZIE

Nie porywałabym się może na wspomnianie w gronie dostojnych słowacystów o słowackich teoriach tłumaczenia, gdyby nie zaproszenie z zaprzyjaźnionego Instytutu do uczestniczenia w uroczystości jubileuszowej pani prof. Marii Honowskiej. Także gdyby nie zaskoczenie się z bardzo ciekawymi opracowaniami, świadczącymi o bogactwie i oryginalności zainteresowania tłumaczeniem i przekładem w wielu ośrodkach słowackich.

Opracowania te, to przede wszystkim wydana przez Dagmar Sabolovą w 1999 *Chiméra prekladania. Antológia slovenského myslenia o preklade* oraz wydane w Pradze, ale uwzględniające prace zarówno słowackie, jak i czeskie *Bibliografie českých a slovenských prací o překlade a tlumočení* pod redakcją Ivany Čeňkovéj i Milana Hrdlički (1995) i wreszcie także Hrdlički *Translatologický slovník* (1998). Ukazują one szeroki zakres zainteresowań i bardzo ciekawe osiągnięcia badaczy słowackich, prowokują też (choćby w związku z wydaną w Polsce *Małą encyklopediá prekladoznawstva* 2000) do postawienia szeregu pytań.

Podkreśla się, że refleksja teoretyczna nad przekładem zaczęła się w Słowacji rozwijać samodzielnie dopiero po II wojnie światowej – tak informuje m.in. *Routledge Encyclopedia of Translation* (1998: 550–551). Warto może jednak zauważyć, że we wspomnianej *Antologii* Jozef Felix przypomina, że jej historyczne korzenie istnieją już w humanizmie, wraz z pojawieniem się pierwszego przekładu na terenie Słowacji, jakim był pseudoplatoński dialog *Axiochos*, przełożony przez Mikulaša Germatiego, rektora szkoły w Nowym Mieście: „Chociaż idzie o przekład z języka greckiego na łacinę – a więc nie przekład na język narodowy – pisze on – i tak można uważać rok 1578 za ważną datę w historii naszego przekładu” (Felix 1999: 112). Daje on następnie przegląd przekładów publikowanych na terenie Słowacji w XVII–XIX wieku, w tym poezji romantycznej (Mickiewicza, Puszkina) i kwestionuje: „mit, jakoby Štúr i jego generacja nie doceniali i lekceważyli przekłady” (Felix 1999: 220).

Pozostaje faktem, że myśl teoretyczna o tłumaczeniu i przekładzie rozwinęła się w Słowacji po II wojnie światowej, i że naukową definicję tłumaczenia sformułował Anton Popovič (1933–1984), kontynuując prace czeskiego badacza Jiřego Levego, i współpracując z Františkem Miko w Nitrze, także dyskutując z Dionýzým Ďurišinem i korzystając m.in. z prac Łotmana. Popovič napisał, jak wiadomo, szereg ważnych książek. W Polsce tłumaczyła go Maryla Papierz (1973), był on uczestnikiem spotkań organizowanych zarówno przez Instytut Badań Literackich PAN, jak i przez Jacka Balucha w UJ, dyskuto-

wali z nim, czerpiąc z jego inspiracji, m.in. Edward Balcerzan, Stanisław Barańczak, Jerzy Świątek i inni. Popovič był znany za granicą swojego kraju i tłumaczony; m.in. jego ważne teksty znajdują się w zbiorze artykułów *The Nature of Translation* wydanym przez Holmesa w 1970 roku, u Moutona, czy wśród prac wydanych przez Wilssa i Thome w 1984 roku w Tybindze pt. *Die Theorie des Übersetzens und ihr Aufschlusswert für die Übersetzungs- und Dolmetschdidaktik*.

Może warto zapytać, co zdaniem słowackich specjalistów przetrwało z myśli Popoviča po 20 latach od jego śmierci. On sam, przedstawiając zasługi Jiřiego Levego (Popovič 1984), podkreślał znaczenie podwójnego podejścia do tłumaczenia, komunikacyjnego i semiotycznego, oraz omawiał propozycje Levego i własne, dotyczące dydaktyki tłumaczenia, w której istotną rolę pełnić powinny: przygotowanie językowe i literackie, analiza stylistyczna, elementy krytyki tłumaczenia. Koncepcji tłumaczenia Levego Popovič zarzucał jednak ograniczanie myśli o tłumaczeniu do: „reprodukcji [...], zastępowania danego materiału językowego innym” (Popovič 1973: 110), sam natomiast, jak wiadomo, kładł nacisk na rolę przekładów w komunikacji międzyjęzykowej.

Redaktor *Antologii*, Dagmar Sabolová, podkreśla zasługi Popoviča jako „ojca” słowackiej szkoły przekładu, który wypracował zasady ogólnej, komunikacyjnej teorii przekładu, zarzuca mu jednak ograniczenia wynikające „z ducha filozofii materialistycznej”, a mianowicie pojmowanie dzieła literackiego jako „artefaktu, który jest jednorazowym odbiciem obrazu świata w tekście”. Przypomina, że Popovič twierdził najpierw, na podstawie przyjętego założenia filozoficznego, iż zadaniem tłumacza jest odtworzenie w przekładzie relacji między rzeczywistością i jej odbiciem w tekście, więc celem dzieła literackiego jest jakoby lustrzane odtwarzanie, przekład zaś stanowi „metatekst” oryginału. Przypomina następnie dyskusję, jaką toczyli na temat tłumaczenia Popovič i Dionýz Ďurišin, który zakwestionował tezę o jednowymiarowości komunikacji i za Łotmanem traktował dzieło literackie oraz jego język, jako „wtórny system modalizujący”, podkreślając w dziele literackim, stąd także i w przekładzie, rolę funkcji estetycznej. Popovič poszerzył później swoją koncepcję tłumaczenia i badania przekładu o aspekt semiotyczny, tj. o analizę jego struktury, tematyki, kompozycji, organizacji stylistycznej i dźwiękowej, także retorycznej, upominał się również o osadzenie przekładu w kontekście kulturowym i społecznym. Wprowadził termin „výrazový posun” (‘shift’, ‘przesunięcie stylistyczne’), którym posługiwał się dla badania strat i zysków w tekście przekładu: „W ten sposób w tłumaczeniu – pisał (1970: 81) – możemy z reguły oczekiwać pewnych zmian, ponieważ problem identyczności i różnicy w stosunku do oryginału nigdy nie może zostać rozwiązany bez reszty”. Jest to – powiemy dziś – dostrzeżenie roli konotacji i położenie nacisku na dobór, w trakcie tłumaczenia, faktów językowych, wyrażających, często w odmienny sposób, podobne skojarzenia literackie, czy szerzej kulturowe.

Jego komunikacyjna teoria przekładu jest nadal rozwijana; wspomnę tu np. o studium Wojciecha Solińskiego *Przekład artystyczny a kultura literacka. Komunikacja i metakomunikacja literacka*, w którym tłumaczenie jest traktowane jako „komunikat o innym komunikacie” (Soliński 1987: 3): „Komunikacja translatorska – pisze on – to proces wchodzący w skład procesów komunikacji społecznej w danej kulturze. Reguły komunikacji literackiej zostają zachowane wtedy, kiedy komunikat literacki odbierany jest jak komunikat literacki mimo istotnych zmian, jakie czyni w nim przekład”. W ten sposób – należy zauważyć – literatura obca jest wprowadzana w obieg danej literatury narodowej i ją wzbogaca.

W omawianej *Antologii* Braňo Hochel także podkreśla rolę przekładów, które wzbogacają świadomość literacką oraz wpływają na rozwój literatury oryginalnej. W bardzo inte-

resującym studium Libuša Vajdová omawia relacje między tradycją recepcji i przekładem, zajmuje się też problemem obcości w przekładzie i roli przekładu w przekazywaniu osiągnięć przekładanej literatury. Aż prosi się tu o wzmiankę o koncepcjach, w Niemczech Waltera Benjamina, we Francji kontynuującego jego myśl znakomitego krytyka przekładu Antoine'a Bermana i jego traktowania tłumaczenia jako „doświadczenia obcości” i literatury jako „auberge du lointain”, co w dużym skrócie oznacza właśnie, iż tłumacz ma zachować obcość oryginału i w ten sposób wzbogacić język, poszerzyć horyzonty literatury przyjmującej przekład; można by tu wspomnieć także o pomysłach na temat obcości Laurence Venutiego. Szkoda, że Francuzi czy Anglosasi tak rzadko czytują Słowian.

Wracając do komunikacji translatorskiej, podkreśla się, że jej ogniwa to nadawca – tłumacz, przekład (pojmowany i jako proces, i jako rezultat procesu), odbiorca. Dalszy rozwój rozważań nad tłumaczeniem uzupełnił powyższy schemat, kładąc nacisk albo na podwójną rolę tłumacza, jako i odbiorcy oryginału i pośrednika – drugiego autora (por. w Polsce studia Anny Legeżyńskiej) oraz jego ślady w przekładzie, albo zwłaszcza na udział odbiorcy – czytelnika, czytelnika implikowanego, czytelnika „modelowego” według Umberta Eco, w lekturze i realizacji sensów przekładu. Warto zauważyć, że we wspomnianej *Antologii* Sabolová zarzuca jednak koncepcji komunikacyjnej ograniczenie badania przekładu do analizy elementów makrostrukturalnych i położenia nacisku na inwariant, jakim pozostaje przekazywany w przekładzie sens tekstu oryginalnego. Moment to wprawdzie ważny z punktu widzenia historycznego procesu literackiego, wiążący poglądy szkoły z Nitry z manipulistami z Translation Studies, ale dziś przewyżczający.

Istotnie, dziś myśl o przekładzie poszła w wielu różnych kierunkach, m.in. negując akcenty położone wyłącznie na przekazywanie znaczenia i kładąc raczej nacisk na tworzenie się różnych sensów w wielorakiej lekturze. W *Antologii* Bogumiła Suwara przeciwstawia traktowaniu przekładu jako inwariantu podejście postmodernistyczne. Podkreśla charakter polimorficzny, palimpsestowy wypowiedzi artystycznej, którą tłumacz, odrzucając wszelkie relacje genetyczne, odczytuje intertekstualnie i przetwarza w nową wypowiedź o charakterze *silva rerum*. Skoro jednak, jak pisze: „w postmodernistycznej sytuacji zacierają się wszelkie granice, ginie też granica między pisanem a przekładaniem” (1999: 107). Może więc się zdarzyć, że: „tłumaczenie intertekstualne od właściwości oryginału będzie wymagać tyle tekstowej kreatywności, że jej efektem będzie pseudo-tłumaczenie, czyli nowy twór, udający, że jest przekładem” (1999: 219).

Może jednak, zamiast dekonstruować przesłanie, *message* zawarty w tłumaczonym tekście, zatrzymać się raczej na gruncie bardziej twardym. Termin Popoviča „seria w tłumaczeniu” został przecież zaakceptowany m.in. w Polsce przez Edwarda Balcerzana i jego uczniów. W *Antologii* o wielokrotnym tłumaczeniu pisze Katarína Bednárová (1999), uzasadniając jego potrzebę wieloma czynnikami: natury czasowej, kulturowej, także zmianami w podejściu do procesu tłumaczenia oraz w sposobach recepcji – zmieniają się bowiem zarówno kryteria oceny, jak i gusta czy wrażliwość czytelnika. Píše też o nim Dagmar Sabolová, zwracając uwagę na rolę, jaką nowe przekłady odgrywają w kanonie literatury rodzimej, który traktowany jest jako twardy punkt odniesienia; należy go więc wzbogacać, ale nie podważać sensu jego istnienia.

Ciekawe, że w zbiorze prac nie zauważyłam podejścia kognitywnego do przekładu, rozwijającego się aktualnie w Polsce.

W sumie, zarówno omawiana *Antologia*, jak i inne wspomniane publikacje, świadczą o oryginalnym rozwoju myśli słowackiej, którą więc należałoby może bardziej udostępnić, poprzez przekłady, także w Polsce.

BIBLIOGRAFIA

- Baker M., Malmkjær K. (red.) (1998), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, London–New York.
- Bednářová K. (1999), *Teoria prekladovej série* [w:] D. Sabolová (red.), *Chiméra prekladania...*, s. 163–166.
- Čeňková I., Hrdlička M. (1995), *Bibliografie českých a slovenských prací o překladu a tlumočení. Jednota tlumočnicků a překladatelů*, Praha.
- Felix J. (1999), *Slovenský preklad v perspektíve histórie a dneška* [w:] D. Sabolová (red.), *Chiméra prekladania...*, s. 120–137 i ang. streszcz. 220.
- Hochel B. (1999), *Koncepcia prekladu* [w:] D. Sabolová (red.), *Chiméra prekladania...*, s. 69–75 i ang. streszcz. 217.
- Hrdlička M. (1998), *Translatologický slovník. Výběr z českých a slovenských prací z teorie překladu. Jednota tlumočnicků a překladatelů*, Praha.
- Popovič A. (1970), *The concept 'Shift of Expression' in Translational Analysis* [w:] J.S. Holmes (red.), *The Nature of Translation*, Mouton, The Hague–Paris, s. 78–87.
- Popovič A. (1973), *Teoria przekładu w systemie nauki o literaturze*, tl. M. Papierz [w:] M. Czermińska (red.), *Konteksty nauki o literaturze*, Wrocław, s. 107–126.
- Popovič A. (1984), *From J. Levý to Communicational Didactics of Literary Translation* [w:] W. Wilss, G. Thome (red.), *Die Theorie des Übersetzens und ihr Aufschlusswert für die Übersetzungs- und Dolmetschedidaktik*, Tübingen, 98–103.
- Sabolová D. (red.) (1999), *Chiméra prekladania. Antológia slovenského myslenia o preklade I.*, Bratislava.
- Sabolová D. (1999), *Viacnásobný preklad a jeho funkcie v národnej kultúre* [w:] *Chiméra prekladania...*, s. 158–162.
- Soliński W. (1987), *Przekład artystyczny a kultura literacka. Komunikacja i metakomunikacja literacka*, Wrocław.